

© Editura EIKON

București, Calea Giulești nr. 333, sector 6,
cod poștal 060269, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național
al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a
României

ISBN: 978-606-49-0201-6

Coperta: „Muntele de lumină” lucrarea autorului. Se află în
colecția Muzeului de Artă din Cluj-Napoca (MACN).

Tehnoredactor: Sorina Radu

Editor: Valentin Ajder

Matei Agachi

LUMINA ȘI ÎNTUNERICUL

repere esențiale în creația artistică

E I K O N

București, 2019

Cuprins

Introducere și argument – Scurtă incursiune în noțiunile de bază ale lucrării	9
<i>Capitolul 1</i> Lumina și Întunericul – structuri arhetipale	19
1.1 Semnificațiile arhetipului – primele forme de expresie	19
1.1.1. Trei repere arhetipale care reflectă structura umană	19
1.1.2. Preistoria – primele opere de artă	27
1.1.3. Artele Antichității	32
1.2. Considerente specifice gândirii și spiritualității creștine	40
1.2.1. 1000 de ani de Ev Mediu	43
1.3 Noi atitudini ale percepției artistice. Renaștere și umanism	49
1.4. Concluzie	53

Capitolul 2 Expresia gândirii unei epoci și reflecția ei în Istoria Artelor	56
2.1. Iluminismul, <i>introducere în conceptul epocii</i>	56
2.1.1. Lampa lui Argand și influența ei în epocă	64
2.1.2. Percepția vizuală asupra luminii și întunericului la Goethe	66
2.2. Neoclasicismul, <i>noul om</i>	67
2.3. Romantismul, <i>drama lirică</i>	71
2.3.1. Wagner și opera de artă integrală	81
2.3.2. Două viziuni în antiteză: Nietzsche și Kirkegaard	83
2.4. Realismul și Impresionismul, <i>pozitivism și interpretare</i>	90
2.4.1. Realismul	90
2.4.2. Realismul rus	93
2.4.3. Impresionismul	97
2.4.4. Stilul românesc	102
2.5. Postimpresionismul, <i>reafirmarea simbolică și spirituală</i>	105
2.6. Legătura dintre două secole, <i>Art Nouveau</i>	111
2.7. Concluzie	115

Capitolul 3 Artă în secolele al XX-lea și al XXI-lea. Aspecte contemporane transdisciplinare	121
3.1. Introducere în arta secolului al XX-lea	121
3.2. Aspecte ale gândirii secolului al XX-lea	123
3.2.1. Bertrand Russel – <i>abordarea matematică a filosofiei</i>	124
3.2.2. Sigmund Freud și Carl Jung	126
3.2.3. Edmund Husserl, Martin Heidegger și <i>problema ființei</i>	129
3.2.4. Umberto Eco și Jacques Derrida, <i>sens și nonsens</i>	131
3.3. Artă secolelor XX și XXI	133
3.3.1. Hilma af Klint – <i>începutul artei abstracte</i>	133
3.3.2. Expresionismul – <i>Kandinsky, Giacometti și esențializarea formelor</i>	135
3.3.3. Futurismul și cubismul	140
3.3.4. Suprematismul	143
3.3.5. Reprezentarea ființei la Brâncuși și identitatea românească	148
3.3.6. Dadaismul – <i>reconstruirea limbajului artistic</i>	153

3.3.7. Suprarealismul și importanța incursiunilor în inconștient	156
3.3.8. Realismul socialist	160
3.3.9. Metafizica	164
3.3.10. Pictura în S.U.A. și trauma războiului	163
3.3.11. Artă brută – <i>întoarcerea în primordialitate</i>	166
3.3.12. Expresionismul abstract și Pop Art	168
3.3.13. Artă cinetică și artă luminii – <i>revalorificarea artei ca tehnologie</i>	174
3.3.14. Artă performance-ului	181
3.3.15. Land Art	184
3.3.16. Noul realism – <i>austeritatea analitică</i>	186
3.3.17. Artă Video și noile tehnologii	187
Capitolul 4 Concluzii	195
Bibliografie	211

Introducere și argument – Scurtă incursiune în noțiunile de bază ale lucrării

Am ales această temă deoarece considerăm că există o structură a demersului istoric-cultural care se regăsește în dualitatea lumină-întuneric. Studiarea istoriei artei din perspectiva luminii și întunericului este necesară întrucât până acum nu s-a mai privit demersul artistic-istoric din această perspectivă. Motivația principală pentru alegerea acestei teme s-a ivit în urma unor dezbateri despre lumină. Am considerat că cel mai înălțător element al creației este lumina, fie ea creată sau necreată; însă în același timp am simțit necesitatea de-a îi veni în opoziție sau în completare cu ceea ce îi este opus, respectiv întunericul. Pe parcursul acestei teze am descoperit că lumina și întunericul deși sunt

Respect pe în opoziție, sunt două fațete ale aceluiași întreg, iar scopul întunericului este de a conduce spre lumină.

Strategia de elaborare a acestei teme se bazează pe studiului multidisciplinar, plecând de la începuturile istoriei culturii și civilizației, din Preistorie, până în secolul XXI. Am studiat elementele care reprezintă lumina și întunericul sub diferite forme simbolice, religioase, filozofice, artistice, psihologice, tehnologice, aceste elemente nefiind despărțite între ele, ci sunt interdependente. Pe tot parcursul acestei teze am analizat istoria culturii din perspectiva dualității lumină-întuneric, acest studiu necesitând o aprofundare a mai multor domenii ale culturii și istoriei și concluziile care rezultă din aceasta. Pe baza unei bibliografii esențiale s-a descoperit relevanța dualității lumină-întuneric și modalitatea prin care aceasta trebuie depășită, prin necesitatea firii, prin naștere. Din două elemente care se atrag, rezultă un al treilea.

Strategia de dezvoltare a tezei constă în analiza de la începuturile istoriei până în prezent, a elementelor religioase, simbolice și metafizice care reflectă lumina și întunericul. Pe considerentul acestei analize am înțeles arta de-a lungul timpului. Pe parcursul lucrării au apărut elemente noi de filozofie, teologie sau psihologie

pe care le-am analizat și fuzionat cu informațiile și concluziile deja existente. Acestea s-au aliniat pe structura lucrării ca elemente care izvorăsc din cele anterioare și completează cultura. Studiul acestor ramuri ale culturii a facilitat înțelegerea artei dintr-o perspectivă profundă și a dus la concluzii importante în ceea ce privește demersul artei. Esența cercetării este studiul luminii și întunericului în artă, dar arta este un domeniu complex și necesită incursiuni în multe ramuri conexe ale culturii, științei și tehnologiei. Astfel am ales elemente definitorii din cultura universală, nu aleatoriu, ci din momente cheie ale istoriei care au determinat schimbări importante. Pe baza fuzionării între elementele conexe ale culturii a rezultat un studiu care privește istoria artei nu doar din perspectivă multidisciplinară, sau din perspectiva luminii și întunericului, ci din perspectivă holistică, aceasta fiind cea mai buna înțelegere a relevanței esențiale a demersului istoriei artei.

Necesitatea acestei teze nu este numai aceea a unui demers cultural, ci reprezintă înțelegerea dintr-o nouă perspectivă, a artei, legătura ei cu celelalte domenii ale culturii și aprofundarea valorilor esențiale care își găsesc reflexia în arhetipul luminii și al întunericului. Pe tot parcursul acestei teze este studiată relevanța luminii și întunericului acestea fiind *repere*

esențiale în creația artistică. *Repere esențiale* înseamnă factori determinanți ai începutului care persistă în toată istoria ca elemente ce nasc permanent inspirația, elemente care dacă sunt urmărite nu doar că o definesc, ci arată și reperele la care istoria trebuie mereu să se întoarcă, acelea de origine, de sursă din care pornește totul. Studierea istoriei artei din această perspectivă este necesară pentru a-i înțelege nașterea, drumul și direcția în care se îndreaptă și prin acestea, ca și în oglindă, nașterea, drumul și direcția în care se îndreaptă ființa umană.

În lucrarea de față ne propunem să studiem lumina și întunericul în diferitele lor forme de manifestare în artă. Această lucrare nu presupune un studiu exclusiv al luminii și întunericului sub formă lor fizică, ci o formă mai extinsă a percepției asupra luminii și întunericului, ca arhetipuri, ca forme de exprimare a sensului istoriei artei, ca filozofii antitetice și în același timp, paradoxal, dialectice.

Pentru a putea justifica aceste idei trebuie să ne extindem aria de referință în diferite domenii ale cunoașterii cum ar fi simbolistica, psihologia, metafizica, teologia, cultura și civilizația, muzica și elemente tehnologice de cibernetică și fizică. Toate aceste ramuri ale culturii sunt necesare pentru a înțelege maniera în care arta a fost determinată

de diferite schimbări ale gândirii și percepției. Filozoful René Guénon consideră că funcția artei nu este doar profană, ci are rolul de a îl face pe om să se apropie de adevărata cunoaștere¹. Extinzând afirmația mai sus menționată, dat fiind că arta îl apropie pe om de adevărata cunoaștere, într-o măsură reflectă această cunoaștere. După cum vom vedea mai jos, lumina și întunericul stau la baza adevăratei cunoașteri, însă pentru a înțelege aceasta trebuie să studiem dinamica gândirii și a parcursului ei în multiplele manifestări culturale și istorice, împreună cu evantaiul cunoașterii care o însoțește. De-a lungul timpului omul și-a explicat prin cunoaștere propria sa existență prin analiza (empirică, rațională) a ceea ce îl înconjoară: universul exterior — lumea văzută și lumea nevăzută — prin intuiție și simțire (transcendența spirituală). Istoria acestei cunoașteri ilustrează existența mentalului colectiv conștient — învățat și asumat, și a celui inconștient, care nu provine din experiența personală, ci este înăscut. După Jung, inconștientul colectiv este universal și aparține umanului în general, iar conținutul său este ilustrat de arhetipuri. Acest conținut este exprimat de asemenea și de *reprezentările colective* care sunt definite astfel în *psihologia primitivilor*².

¹ René Guénon, *Demiurgul și alte studii tradiționale*, Ed. Herald, București 2005, p. 137

² Carl Gustav Jung, *Arhetipurile și inconștientul colectiv*, Ed. Trei, București 2003, p. 53

Arhetipul este un *model, tip inițial după care se călăuzește cineva*³. După Jung, *arhetipul este un conținut inconștient pe care conștientizarea și perceperea îl modifică, și anume în sensul respectivei conștiințe individuale în care apare*⁴. Rezultă că arhetipurile cunosc o influență puternic exercitată de valorizarea specifică a prelucrării conștiente. În derulare istorică, conforme subiectivității umane, arhetipurile s-au *înveșmântat mai ales sub forma învățăturii ezoterice*⁵. Datorită transiterii prin imagini, experiențele originale s-au pierdut, rămânând formulele religioase, *mult mai frumoase și cuprinzătoare decât experiența nemijlocită*⁶.

Gilbert Durand în cartea sa „*Structurile Antropologice ale imaginarului*”, asociază lumina și întunericul cu totalitatea structurală a conștiinței și inconștientului prin care se justifică adâncimea, profunzimea până la tristețe, drama și luminarea până la puritate. În concepția sa ele coexistă sub această formă de opusuri care se exprimă reciproc⁷. În capitolul *Simboluri nictomorfe*, Gilbert Durand vorbește despre *arhetipul*

³ Dicționar explicativ al limbii Române, Ed. Univers Enciclopedic, București 1998, p. 58

⁴ Carl Gustav Jung, *Arhetipurile...op.cit.* p. 15

⁵ *Ibidem*, p. 15

⁶ *Ibidem*, p. 17

⁷ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, Ed. Univers Enciclopedic, p. 67

tenebrelor. El consideră că întunericul ține de *adâncimea* coșmarului, până la identificare cu acesta ca arhetip⁸. El menționează și simbolurile teriomorfe, animale, ca fiind parte din structura antropologică a imaginarului. Acestea sunt, pe de o parte cu conotații terifiante, pe de alta cu conotații pozitive în funcție de cultura religioasă a popoarelor pe care le reprezintă⁹.

Pentru Gilbert Durand lumina și întunericul sunt extremele sentimentelor umane, de la suferință (coșmar, memorie inconștientă terifiantă) la bucurie, fericire, (puritate). Aceasta este o părere subiectivă, pe care alte culturi o contrazic într-o anumită măsură, după cum vom vedea mai departe.

Lumina și întunericul, conștientul și inconștientul înseamnă și văzut-nevăzut, perceptibil-imperceptibil. Din cele mai vechi timpuri lumina și întunericul au reprezentat unul din cele mai pregnante arhetipuri¹⁰, dar și expresia cunoașterii raționale și a necunoașterii — ca lipsă a rațiunii. Lumina și întunericul sunt concepte complementare, nu pot exista unul fără celălalt, definirea fiecăruia derivând din comparația cu

⁸ *Ibidem*, p. 86

⁹ *Ibidem*, p. 69-86

¹⁰ Alexandru Alămoreanu, *Un glosar al luminii*, Ed. Alma Mater, Cluj-Napoca 2005, p. 9

celălalt. Întunericul înseamnă absența luminii și invers, lumina înseamnă absența întunericului. Cunoașterea înseamnă inversul necunoașterii, a fi luminat, iar necunoașterea înseamnă a fi scufundat în întuneric. Lumina mai semnifică ceva ce se află la suprafață, sincer, vizibil, obiectiv, iar întunericul definește ceva în adâncime, ascuns, invizibil, neobiectiv.

În mitologia chineză lumina și întunericul, ca arhetip, sunt descrise astfel: ...yin și yang desemnează aspectul întunecat și aspectul luminos al tuturor lucrurilor; aspectul pământesc și aspectul ceresc; aspectul negativ și aspectul pozitiv; aspectul feminin și cel masculin; este, de fapt expresia dualismului și complementarismului universal. Yin și yang nu există decât unul în raport cu celălalt. Sunt de nedespărțit, iar ritmul lumii este însuși ritmul alternanței lor: Yiyin, yiyang, se spune în Hizi: un yin, un yang, o dată yin, o dată yang...

Acest simbol condensează filozofia cea mai profundă și mai caracteristică a spiritului chinez... descompun timpul în perioade și spațiul în regiuni, perioadele și spațiile fiind calificate când de yin, când de yang, după cum sunt luminoase sau întunecate, bune sau rele, interioare sau exterioare, calde sau reci, masculine sau feminine, deschise sau închise, etc... Deși reprezintă două

contrarii, yin-ul și yang-ul nu se opun niciodată în mod absolut, pentru că între ele există întotdeauna o perioadă de mutații care permit o continuare; totul, om, timp, spațiu este uneori yin și alteori yang; simultan totul ține de amândouă prin devenirea lor și chiar prin dinamismul lor, cu dubla sa posibilitate de evoluție și involuție¹¹.

În Vechiul Testament, în cartea Facerii (1, 1-4) sunt scrise următoarele: 1. Întru început au făcut Dumnezeu cerul și pământul. 2. Și pământul era nevăzut și netocmit și întunerec era deasupra adâncului; și Duhul lui Dumnezeu se purta deasupra apei. 3. Și au zis Dumnezeu să se facă lumină și s-a făcut lumină. 4. Și au văzut Dumnezeu lumina că este bună: și au despărțit Dumnezeu între lumină și întuneric¹². Lumina reprezintă ziua, întunericul reprezintă noaptea. Este vorba despre o succesiune, o complementaritate, nu despre o concomitență.

În accepțiunea biblică lumina și întunericul sunt create de Dumnezeu. Însă nu este relatată concepția conform căreia Dumnezeu, despărțind lumina de întuneric, a hărăzit întunericul pentru a fi terifiant sau să țină de memoria coșmarului,

¹¹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. III, Ed. Artemis, București 1993, p. 485-486

¹² Biblia, Tipografia Cărilor Bisericești, București 1914

a traumei. Memoria coșmarului nu apare până la căderea lui Adam, când acesta se face părtaș suferinței (Fac. Cap. 3). Astfel, în concepția biblică, întunericul nu ține de memoria terifiantă, deoarece aceasta nu exista, ci de opusul luminii ca element care era inițial unit cu aceasta.

În cultura populară românească există concepția cosmogonică a unui dualism dintre bine și rău; *fârtat* și *nefârtat* fiind doi frați ai aceluiași părinte din care s-a format lumea, aceștia colaborând pentru a rezolva diferite probleme. Totuși această concepție este considerată un eres, ea nefiind luată în serios nici chiar de către cei care o susțin, ci mai mult ca o glumă¹³. Totuși lumina și întunericul nu trebuie să fie în mod necesar simbolizate prin bine și rău, aceasta fiind extrema ce urmează căderii primordiale; după cum am văzut ele pot fi două jumătăți ale aceluiași întreg nefiind nevoie de alăturarea tenebroasă a traumei. Știm că dacă apropiem doi magneti cu poli opuși, *plus* și *minus*, ei se atrag. În mod similar și energiile opuse, energia femininului și masculinului, a materialului și spiritualului, a pământului și cerului, se regăsesc într-o unitate.

¹³ Lucian Blaga, *Luntrea lui Caron*, Ed. Humanitas, București 1990, p. 461

Capitolul 1

Lumina și Întunericul – structuri arhetipale

1.1 Semnificațiile arhetipului – primele forme de expresie

1.1.1. Trei repere arhetipale care reflectă structura umană

Primitivul credea că la începuturile timpului exista o legătură între cer și pământ făcută de un arbore sau o scară¹⁴.

Omul putea să comunice față în față cu divinitatea, era nemuritor, nu trebuia să

¹⁴ Mircea Eliade, *Mituri Vise și Mistere*, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București 2010, p. 64